

KİTABIYAT

I. Kratchkovsky, *Avec les manuscrits arabes (souvenir sur les livres et les hommes)*, trad. du russe par M. Canard, Alger, 1954 (*Publications de l'Institut d'Études Orientales de la Faculté des Lettres d'Alger*, nr. 14), XIII+248 s. ve 8 levha.

Leningrad Üniversitesi arabça ve Arab edebiyatı profesörü ve Rus İlimler Akademisi üyesi olan I. Kratchkovsky'nin bu eseri, adının zannettireceği gibi, sadece arabça el yazması eserlerden bahseden bir kitab değildir. Bu eser, onun yazmalar üzerinde çalışırken duyduğu heyecanı, kütüphane çalışmalarının zahmet ve sevinçlerini, yazına kitaplar vasıtası ile tanıdığı kimseleri v b. anlatan bir nevi hâl tercümesidir. Kendisi Şarka dair araştırmaların, bazılarınca kabûl edildiği gibi, tuhaf bir zevkin neticesi olmadığını, bilâkis şarkîyyat sahasında yapılan en küçük araştırmaların, düşünülecek olursa, medeniyet tarihinin en geniş meseleleri ile atakalı bulunduğunu, bunların insanı en yüksek beşerî gayelere sevk ettiğini göstermeğe çalışmaktadır. Bundan dolayı son derecede güzel ve ciddi bir üslûb ile fransızcaya tercüme edilmiş olan bu eserde, gençler ve yaşlılar aynı derecede istifade ve ibretle okuyacakları pek çok sahifeler bulacaklardır.

I. Kratchkovsky'nin bu eserde anlattıklarını umumî olarak gözden ge-

çirmeden önce, onun hayatını ve ilmi şahsiyetini kısaca tanıtmak yerinde olacaktır (teferruat için bk. M. Canard, *Ignace Ioulianovitch Kratchkovsky*, *Revue Africaine*, c. XCVI, nr. 430-431, 1952, s. 236-249, I. K.'nin ölümü münasebeti ile yazılmış bir makale ve orada gösterilen kitabiyat, bk. s. 249, not). I. K., 1883'te Vilno şehrinde, bir öğretmen okulu müdürünün oğlu olarak, dünyaya gelmiştir. İlk çocukluk yılları (beş yaşına kadar) Taşkend şehrinde geçti. Sonra yeniden doğduğu şehre dönerek, buranın lisesinde okudu. Eski bir üniversitenin yerinde kurulmuş olan bu lisenin kütüphanesinde büyük Fransız arabiyatçısı S. de Sacy'nin *Grammaire arabe*'ni görerek, belki Taşkend'de geçen yıllarının da tesiri ile, kendi kendine arabça öğrenmeğe koyuldu. 1901'de liseyi bitirince, Petersbug Üniversitesinin Şark Dilleri Fakültesi'ne girdi. Burada başka şark dilleri ile birlikte bilhassa arabça okudu. Bu sahadaki hocaları, başta bütün Rus şarkiyatçılarının «muharrik ruhu» sayılan V. Rosen olmak üzere, Barthold, Schmidt, Mednikov gibi âlimler idi. Üniversite tahsilinden sonra orada kaldı. V. Rosen 1908'de onu Yakın-Şark'a, Lübnan ve Mısır'a, gönderdi. Bu yerlerde hatıralarında pek canlı bir şekilde tasvir edilen iki senesini geçirdi. Mevleketine döndükten sonra da Almanya ve Hollanda'ya seyahat etti, 1914

te memleketine döndü. 1917'de Petersburg Üniversitesine arabaça profesörü tayin edildi. 1921'de V. Rosen'den boş kalmış olan yere, «Asya halklarının tarih ve edebiyatı» için İlimler Akademisi'ne aza seçildi. I. K., burada ve başka ilim müesseselerinde, Üniversitede olduğu gibi, çok mühim vazifeler gördü ve etrafta, her biri kendi sahasında tanınmış bir âlim olan bir talebeler zümresi meydana getirdi. İkinci cihan harbinde, Leningrad muhasarası sırasında, Şarkiyat Enstitüsü'nde yalnız başına kaldı. Ancak 1942'de Moskova'ya gitti. 1945'te tekrar Leningrad'a döndü. Başlamış olduğu «Arabiya'da riyazi coğrafya» ve «Arabiya'da bibliyografya bilgisi ihtiva eden hal tercümesi lugatı» gibi büyük eserlerini tamamlamadan, 24 ocak 1951'de öldü. Bu zamana kadar 350'den fazla kitab ve makale neşretmiştir. Bunlar arasından burada yalnız şunları zikredebiz:

Encyclopédie de l'Islam'da yeni Arab edebiyatına dair maddeler;
Muası Arab edebiyatında tarihî roman (almancaya trc. *Die Welt des Islams*, 1930, XII, 51—87).

Abü Hanîfa ad-Dinawarî, *Kitâb al-akhbâr al-tivâl*. Préface, variantes et index, Leyde, 1912.

Le Kitâb al-âdâb d'Ibn al-Mu'tazz (neşir, MO, 1924, XVIII, s. 53—121).

Zur Entsehung und Komposition von Abû'l-'Alâ's Risâlat al-gu'rân (İslamica, 1925, 344—356).

Amerikada Arab muhacirlerinin edebiyatı (1895—1915) (almancaya tercüme, MO., 1927, XXI, 193—213).

Mikhâ'ül Na'imah's Autobiographie (*Die Welt des Islams*, 1931, XIII, 104—110).

Der Wein in al-Akhtal's Gedichten (*Kulturhistorischer und stilistischer*

Versuch), (*Jacob-Festschrift*, Leipzig, 1932, s. 146—164).

Abû'l-'Alâ' al-Ma'arri, Risâlat al-malâ'ika, ngr., trc. ve izahlar, *İlimler Akademisi neşriyatından*, III, 1932

Une anthologie maghrébine incon nue à Leningrad (Andalus, 1934, II, s. 197—206).

Kitâb al-badî of 'Abd Allâh ibn al-Mu'tazz (ngr. *Gibb Mem. Series, New Series, X*). London, 1935.

Yirminci asırda Arab edebiyatı (Ruşça), Leningrad, 1943.

Görülüyor ki, I.K.'nin eserleri, en eski müslüman Arab şairlerinden başlayarak, en yeni devir edebiyatına kadar bütün Arab edebiyatı ile alakalıdır. Bunların hepsi ele alınmış ve işleniş bakımından cidden üstadâne yazılmış eser ve makalelerdir. I.K., bunlardan başka, «*Şark epigrafisi tarihi*» v.s. gibi bir çok mühim eserlerin neşrine de iştirâk etmiştir.

Onun hakkında umumî bir hüküm vermek icap ederse, bu eserin mütercimi Prof. M. Canard ile birlikte, «I. K., baştan başa ilme ve arabaça araştırmalarına hasredilmiş olan bir hayattan sonra ölmüştür. Bir müddet önce onun şimdiki devrin en büyük arabiyaçısı olduğunu söylemişim; onun bu lekabına itiraz edilebileceğini sanmıyorum. Çünkü o yalnız islamiyetten önceki devirden zamanımıza kadar Arab edebiyatının bütün sahalarını içine alan bilgilerinin genişlik, tenevvü ve derinliği ile değil, fakat bir de çalışma gücü ve bu asrın ilk yıllarından ölümüne kadar kesilmeden birbirini takip eden eserlerinin meziyet ve çokluğu ile buna müstahaktır» (*Revue Africaine*, XCVI, s. 349) demek kaabildir.

I.K.'nin bu tanıtma yazısının asıl mevzuunu teşkil eden eserine gelince, bu eser ilk olarak 1945'te neşre-

dilmişti. Hemen ertesi sene çıkan ikinci baskısının önsözünde söylenildiği üzere, şarkiyat ve arabaça yazmalarla alakası olmayan çevrelerde de, ümid edilmedik bir şekilde, elâka ile karşılandı. 1948 yılında üçüncü baskısı çıktı. Fransızcaya tercümesinden önce veya hemen onunla aynı zamanlarda ingilizce, almanca ve leh diline tercümelemleri neşredilmiştir.

I. K., eserinin mahiyetini giriş kısmında bulunan şu cümleler ile anlatmaktadır: «Yazmalar sık sık muhabaza edildikleri kütüphaneler ve onlar ile alakalı olan kimseler hakkında hâtıralar uyandırdı, bir de tabii şahsi hâtıralar vardır. Fakat bütün bunlar esaslı unsur değildir. Her şeyden önce bir âlimin yazmalar üzerinde çalışırken, neler duyduğunu göstermek, onları harekete getiren ve hususî eserlerde, vardığı ilmi neticeleri anlatırken, hakkında asla bir şey söylemediği hisleri meydana çıkarmak istedim. Bir çalışma odasındaki çalışmaların sevinç ve zahmetlerinden bahsetmek istedim. Bir çok kimseler bu zahmetlerden asla şübheye düşmemişlerdir, çünkü olanlar böyle bir çalışmayı sıkıcı, kuru ve cansız telâkki ederler».

Eserin ilk bahsi bilhassa yazmalar ile alakalıdır ve «yazmalar dairesinde» başlığını taşır. I. K., burada Petersburg şehrinin Umumi Kütüphanesinde yazmalar dairesine ilk girdiği zaman duyduğu heyecanları anlatır. Kırk yıl sonra da, yazmalar dairesine girerken, aynı heyecanı duyduğunu söyler. «Zira, der, şarkiyatçılar için, yazmalar dairesi daima fevkalâde kıymetli bir mektep olmuştur ve daima öyle kalacaktır; genç üniversite talebesi iken oraya girdik, ilk çalışmalarımız orada doğmuştur, sonraları onlarca sene sonra,

saçlarımız ağarmaya başladığı vakit, talebelerimizle öğrenmek için oraya geldik, kendi talebelerimizin talebelerini oraya gönderdik. Biraz asık çehreli gibi duran bu duvarlar arasında sayısız tezler doğmuş, pek çok mühim ilmi keşifler yapılmıştır. Bir yazmaya dalmışken, birden bire sandalyanın arkasına dayanır; fikirde beklenmedik bir düşünce canlanır, bir heyecan titremesi ile âlimin büyük saadeti yaşanır; Bu, laboratuvarlarda boynuzlu inbikleri önünde ayakta duran kimseler ile, masası başında oturmuş olan kimseler için aynı derecede kıymetli olan yaratma yetisidir».

Yazmalar üzerinde çalışmanın her ve heyecanlarını böyle derin ve anlamlı bir şekilde anlatan I. K., bu bahsi bir hatime ile bitirir. Bu parça 1941'de hastanede bulunduğu bir sırada kaleme alınmıştır, yahut öyle bir hâl tasavvur edilerek yazılmıştır ve şu cümleler ile başlar: «... Beni çevreliyorlar (yazmalar). Uykusuz gecelerde, hastalık saatlerinde, başım sıtmanın ateşi ile alev alev, düşüncelerimi idare edemez bir halde iken, mahcub bir hâlde, sanki bana korku ile yaklaşıyorlarmış gibi, etrafıma toplanıyorlar. Mirıldıları arasında tatlı sesler fark ediyorum: -Bizi unuttun mu? Bizi terk mi edeceksin?...». Bu parça şu cümleler ile sona erer: «Mirıldanıyorlar, onlara sâbit bir bakış ile bakıyorum, onları tanıyor ve onlara gülümsüyorum; hayatımın sahifeleri, başkalarının hayatlarının sahifeleri orada, bakışlarının altında duruyor ve asırların sisleri geçmişin parlak ve açık tablolarını artık ben-den gizlemiyor».

Hepsi aynı heyecan ve aynı sevgi ile yazılmış olan bu sahifeleri gençlerimizin tekrar tekrar okumaları ne

kadar yerinde olurdu İstanbul ve Anadolu yazmalar ile dolu. Hâlâ yabancı âlimler yazmalarımızı bizden daha iyi biliyor ve tanıyorlar. Fakat buralarda daha binlerce genç ilmi yaratmanın bu tatlı haz, sevinç ve heyecanlarını duyuracak ne kadar yazma böyle bir arzu taşıyan gençler, orta yaşlılar ve ihtiyarlar beklenmektedir!

Eserin ikinci bölümü I.K.'nin Şarktaki seyahatlarına dair hatıralarını ihtiva ediyor. V.Rosen'in tertiblediği, fakat onun ölümünü hemen takip eden günlerde başlayan bu seyahat, yani Lübnan, Filistin ve Mısır seyahatı, o zamanki siyasi vaziyete göre, Osmanlı toprakları içinde geçmiş olduğu hâlde, bu bölümde Türkler hakkında hemen hiç bir kayıt yoktur. Fakat I.K., bu vesile ile henüz doğmakta olan yeni Arab edebiyatını ilk şekilleri ile görmüş, kabiliyetleri kendisine has bir sezişle anlamış, sonraları Arab ilim ve edebiyatının yıldızları olan şahsiyetler ile daha o zamandan tanışmıştır.

Bu bölümde anlatıldığı hatıralar içinde bir tanesi, yazmalar üzerinde çalışınların başlarına sık sık gelen bir vak'ayı anlatmaktadır; bundan dolayı burada bir kaç cümle ile hülâsa edilecektir. I. K., İskenderiye'deki kısa ikamet sırasında bu şehrin kütüphanesinde Salama b. Candal'in *Divân'*ın o zaman yegâne olan bir yazmasını görerek, bilet alınmış olan seyahatını te'bir edip, bu nüshayı dikkat ve itina ile istifasah eder. Gemi ile memleketine dönerken, bu şâir üzerine bir tez yazmağa karar verir, hattâ bu tez ve plânı üzerinde hayâller bile kurmağa başlar. Gemi Beyrut'a gelince, sabahın erken saatinde, keşfi haber vermek için, meşhur Hıristiyan-Arab âlimi

Louis Cheikho'ya koşar. Onu evinde o zamanlar çıkarmakta olduğu *al-Maşriğ* mecmuasının tashihlerini okurken bulur. Dikkat edince önündeki tashihlerde şiirler bulunduğunu görür. L.Cheikho ona, — «Mecmuada Salama b.Candal'in *Divân'*ını bastırıyorum» der. Bundan bir kaç ay önce de, İstanbul nüshasının metni Cl. Huart tarafından *Journal Asiatique*'te neşredilmişti. Tabii böylece I.K.'nin tasavvurları suya düşmüş ve yapacağı teze lüzum kalmamıştır.

Bu vak'a yalnız yazmalar üzerinde çalışanların karşılaşacakları sukut-ı hayalleri göstermekle kalmaz, aynı zamanda bu sahada yapılan araştırmaların, esas bakımından, ilmin diğer sahalarında yapılan araştırmalardan farksız olduğunu da gösterir. Çünkü meselâ riyaziye de uzun zamanlardan beri halledilememiş bir hâlde duran bir takım meselelerin birden bire dünyanın türlü yerlerinde, birbirlerinden tamamiyle habersiz âlimler tarafından hemen hemen aynı zamanlarda halledildiği görülür; bazı keşiflerin de birbirlerinden müstakil olarak çalışan âlimler tarafından aynı zamanlarda yapıldığı, hattâ kâşifler arasında birincilik hususunda çekişmeler çıktığı ilimler tarihinde sık sık tesadüf edilen vakıalardandır. Bu, ancak erken olarak ortaya atılmış olan meselelerin, ilmin halledeceği bir seviyeye gelmesi sayesinde, aynı ayrı âlimler tarafından kolayca bulunması ile izah olunabilir. Şarkiyat sahasında çalışanlar için de vaziyet aynıdır: Bu sahadaki ilmin varmış olduğu neticeler, bir çok âlimlerin bakışlarını bir noktada toplar, bir eser veya bir eserin bir kaç nüshası türlü milletlere mensup ilim adamları tarafından aynı zamanda keşfedilir.

Üçüncü bahis Arab müellifler ile Rus Arabiyatçılarına tahsis edilmiştir. I. K., burada 4. bölümde, bütün şarkiyatçılar ile türkologlar için o kadar meşhur olan Petersburg'un «Asya Müzesinde» çalışmağa nasıl başladığını anlatır. Bu arada Arap-İspanyol şâiri İbâ Kuzmân'ın eserinin neşrinde olduğu gibi, bâzan bir ilmi meselenin hâli için milletlerarası bir işbirliği yapmanın zarurî olduğunu gösterir. Bir de, «Vasco de Gama'nın kılavuzu» başlıklı bölümde, yazma mecmualar içinde çok mühim eserler bulunabileceğine işaret ediyor. İçinde Sultan Cem'in zamanına olduğu yakın zamanlarda yazılmış bir tarihî (?) de bulunan böyle bir mecmua, uzun seneler dikkati çekmeden bakiymiş. Burada Ahmed b. Mâcid adlı birinin yazdığı mesnevi şeklinde oldukça uzun bir şiir (*ur-câza*) vardı ki, I. K. mâhiyetini bir türlü tesbit edememiş. Bu gibi denizcilik tarihî ile alakalı meselelerin büyük bir müteahhası olan Fransız âlimi G. Ferrand'ın eserlerinden bu müellifin Vasco de Gama'ya ilk defa Afrika'yı dolarken rehberlik etmiş olan Ahmed b. Mâcid olduğunu anlamış; fakat o zaman bir mesele kalıyor: Bu da bu eserin başka nüshalarının bilinip bilinmediği meselesidir. Elifade bulunan rehberler (C. Brockelmann ve kataloglar) bu hususta fazla bir bilgi vermiyor. I. K., İbn Mâcid gibi bir denizcinin böyle deniz yollarından bahseden eserinin kimse tarafından bilinmemiş olmasının imkânsız görüyor. Bunun üzerine adı geçen Fransız âlimine yazıyor ve bu *ur-câza'nın* hakikaten yegâne bir nüsha olduğunu öğreniyor. Kendisi bu meselelerin yabancı olduğuundan eseri neşretmek üzere G.

Ferrand'a gönderiyor. Fakat az bir müdde: sonra onun ölüm haberini almış. Böylece bu mühim ve yegâne nüsha hâlâ kendisini neşrecek bir müteahhas beklemekte imiş.

Beşinci bölüm «Üniversite kütüphanesinde» başlığını taşır ve I.K.'nin buradaki çalışmalarını ve kütüphanedeki memurları v. b. anlatır. Bu bahiste bir münasbetle Hollandalı İslâmîyyat âlimi Snouk Hurgronje'nin V. Rosen'e yazdığı bir mektubtan bir parça ıktibas ediyor: «... İntimal yakında bu sahada-şarkiyat sahasında-doktora yapmak isteyen genç bir namzedin, kendi hususî sahasına girmeden önce, ilmi eserlerin neşredildiği 24 dil öğrenmesi icab edecek; bunlara Rusça ve Hollanda dilinden başka, Mala ve Tamul dillerini de ilâve etmek lâzım». Fakat I. K. hemen ilâve ediyor: «Şükür ki, amelî olarak bu o kadar korkulacak bir şey değildir. Arabça araştırmaları sahasında ayrı ayrı dillerin ehemmiyeti bir birine müsavî ve aynı değildir; bundan başka hepsi şu veya bu mevzu için aynı derecede zarurî değildir». Bununla beraber I. K., arabça sahasında çalışanların mâlûm garb dillerinden başka İspanyolca'yı da muhakkak bilmeleri zarurî olduğu kanaatinde dir.

Altıncı bahis bazı yazmalar ile mevzuların kendiliklerinden âlimlerin önüne çıktığını anlatan «Av kendiliğinden avının önüne düşer» başlığını taşır. Yedinci bahse ayrıca ad verilmiş değildir. Burada meşhur Arabiyat âlimi Reiske ile Rus şarkiyatçısı Guirgass'tan ve al-Ahşal üzerinde yarım asır kadar çalışmış olan Şahâî'den bahseder. Eser bir hâtime ile nihayete erer. En sonunda teferruat meraklısı mütebahhirler için

konulduğu tasrih edilmiş birbibliyografya ve açıklamalar kısmı vardır.

Ancak bazı noktalarına temas edilmiş olan I.K.'nin bu eserini ilim yolunun genç ve yaşlı bütün yolcularına tavsiye etmek kaabilirdir. Gençler, gayret gösterdikleri takdirde, kendilerine açılacak olan ve sonra kendilerinden gençlere gösterecekleri nurlu izleri sazacaklardır; yaşlılar ise, bu yolun gücünün verdiği ve bâzan kötü tesadüflerin artırdığı yorgunluklarını dinlendirecek, samimi ve hasbî gayretler ile varılan neticeleri arada sırada kayıtsızlık ile karşılayan çevreler içinde bile kendilerine yeni bir gayret, cesaret ve ümit kaynağı bulacaklardır.

Bu yazıyı bitirmeden önce, fransızcaya çevirenin ve tercümesinin bir kaç meziyetinden burada bahsetmek yerinde olacaktır. Şimdi Cezayir (Alger) üniversitesinde İslâm tarihi profesörü olan M. Canard, 66 yaşında olmasına (hatırladığıma göre 1888'de doğmuştur) rağmen, yorulmadan çalışmalarına devam eden bir âlimdir. Birinci cildi geçen senelerde çıkmış olan Hamdanîler tarihine dair eseri, (*Histoire de la dynastie des Ham-*

danides de Yaxira et de Syrie, Tome I, Alger, 1951, XVI+863 s. «*Publ. de la Faculté des Lettres d'Alger*, seri II, nr. 21»), çalışmalarının vüs'ati ve usulünün sağlamlığı ile hakikî bir tarih tedkiki şaheseri sayılabilir. Galiba memleketinde rusçanın o kadar iyi bilinmediğini ve bu dilde yapılmış tedkiklerden haberdar olunmadığını gördüğünden, kıymetli zamanının bir kısmını Rus âlimlerinin şarkiyyat sahasındaki çalışmalarını tanıtmaya hasretmiştir (bk. bilhassa *Les études arabes en Russie. Aperçu historique*, Revue de la Méditerranée, Alger, 1947, nr. 20, s. 436—465 v.b.). Bu arada da ilk önce bir bahsinî bir tanıtma yazısında tercüme etmiş olduğu bu kitabı baştan başa fransızcaya çevirmiştir. Tercüme, eserin ikinci baskısına göre yapılmıştır. Fakat üçüncü baskısının düzeltme ve ilâveleri de, dikkatli âlimlere hâs bir titizlikle, notlar kısmında işaret edilerek, asıl metinde gösterilmiştir. Bundan başka Rus olmayan okuyucular için bulunması zarurî olan açıklamalar da eserin sonuna ilâve edilmiştir. Bundan dolayı tercüme her bakımdan tam ve mükemmel bir tercüme sayılabilir.

Ahmed Ateş